

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXV

SERBIAN SPIRITUAL REVIVAL WEEK
XXV

THE MIDDLE AGES
IN SERBIAN SCIENCE, HISTORY,
LITERATURE
AND ARTS
IX

SYMPOSIUM
DESPOTOVAC–MANASIJA, AUGUST 20–21, 2017

Editorial Board

Stanoje Bojanin, PhD (Belgrade, Serbia); Zlata Bojović, PhD, corresponding member of SASA (Belgrade, Serbia); Pavle Dragičević, PhD (Banja Luka, Republic of Srpska); Ekaterina Yakushkina, PhD (Moscow, Russia); Gordana Jovanović, PhD (Belgrade, Serbia); Viktor Savić, PhD (Belgrade, Serbia); Radoslava Stankova, PhD (Sofia, Bulgaria); Rada Stijović, PhD (Belgrade, Serbia); Jelica Stojanović, PhD (Nikšić, Montenegro); Ljiljana Stošić, PhD (Belgrade, Serbia); Wolfgang Steininger, PhD (Graz, Austria)

Editor-in-Chief
GORDANA JOVANOVIĆ

DESPOTOVAC
2018

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXV

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ
IX

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 20–21. АВГУСТ 2017

Редакција

*др Сјаноје Бојанин (Београд, Србија); др Злајка Бојовић,
дописни члан САНУ (Београд, Србија); др Павле Драгичевић
(Бања Лука, Република Српска); др Јекатерина Јакушкина
(Москва, Русија); др Гордана Јовановић (Београд, Србија);
др Виктор Савић (Београд, Србија); др Радослава Сјанкова
(Софија, Бугарска); др Рада Симијовић (Београд, Србија);
др Јелица Симојановић (Никшић, Црна Гора); др Љиљана
Симошић (Београд, Србија); др Волфганг Шпајнгер (Грац,
Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2018

Издавачи
Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче
Санела Симић
др Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти
др Станоје Бојанин (Београд, Србија)
др Злата Бојовић, дописни члан САНУ (Београд, Србија)
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-76-8

САДРЖАЈ

РАДА Р. СТИЈОВИЋ: Свечана беседа на отварању XXV Дана
српскога духовног преображења 19. августа 2017. године

7

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

ГОРДАНА М. ЈОВАНОВИЋ (Београд): *О највишим на фрескама
манастира Ресаве (Манасије). Први део*

11

НАТАША С. ВУЛОВИЋ (Београд): *Библизми у сјису Живот Стефана
Лазаревића деспота српскога (Превод на савремени српки језик:
Гордана Јовановић)*

33

БОРИС С. СТОЈКОВСКИ (Нови Сад): *Помен десјоџа Сјефана
Лазаревића у једном хебрејском извору*

45

БРАНИСЛАВ Ј. ЦВЕТКОВИЋ (Јагодина–Београд): *Порјереј
десјоџа Сјефана Лазаревића на Пјујској Гори: исјориографска
консјрукција*

59

РАДИВОЈ Ђ. РАДИЋ (Београд): *О сељацима углавном негавивно
(Поводом једне реченице Григорија Хиландарца)*

73

ДАНИЈЕЛ М. ДОЈЧИНОВИЋ (Бања Лука): *Сава као насјавник:
ареогагјско чјјање Доменјјана (I)*

87

ЉИЉАНА М. ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА (Београд): *Чудо као
консјјувјивни елементи срјских жсјија XIV и јрве јоловине XV века*

93

ТОМИСЛАВ Ж. ЈОВАНОВИЋ (Београд): *Две јријовейке о
јрејирању душе с јелом у срјским јрејисима*

113

ПАВЛЕ М. ДРАГИЧЕВИЋ (Бања Лука): *Два крајка јомена о
болести Сјефана Душана*

143

ДРАГИЋ М. ЖИВОЈИНОВИЋ (Београд): *Дорјеј Хиландарски и
јијање његовог начелсјивовања Свейом Гором*

159

МИЛОШ Б. ИВАНОВИЋ (Београд): *Власицела у жипицима
архиепископа Данила II*
171

ЗЛАТА Д. БОЈОВИЋ (Београд): *Србија у хуманисичким
Коментарима о мојем времену Луја (Лудовика) Цријевића Туберона*
185

АЛЕКСАНДАР Р. КРСТИЋ (Београд): *Околина Београда у иозном
средњем веку (Од иочейка XV до ирвих деценија XVI сиволећа)*
197

ВЛАДАН М. ТАТАЛОВИЋ (Београд): *Маијејев извешиај о сирадању
Исуса Хрисиа у сриској средњовековној егзегези*
223

НЕВЕН Г. ИСАИЛОВИЋ (Београд): *Заклейвене формуле у
средњовековним босанским иовелмама*
235

ВЕЛИБОР С. ЛАЗАРЕВИЋ (Приштина–Лепосавић): *Трајање и значај
манасиира Жуианьева*
253

БИБЛИОГРАФИЈА

СИЛВАНА Н. ЦАКИЋ (Деспотовац): *Библиографија научних скуйова
са Дана срискога духовног иреображења, Десийовац, 2012–2017.
године*
263

*ТРИБИНА „ДЕМОГРАФСКА САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ
СРПСКОГ НАРОДА И СРБИЈЕ“, 22. АВГУСТ 2017. ГОДИНЕ*

АНКИЦА С. ШОБОТ (Београд): *Родна равнойравносий као услов
рехабилитације садашњег и будућег нивоа раћања у Србији*
287

ИВАН Ж. МАРИНКОВИЋ (Београд): *Дейоулација у Србији – сийање
и иерсийективна*
299

ПРИЛОГ

ЗЛАТА Д. БОЈОВИЋ (Београд): *Двадесей и ией година Дана срискога
духовног иреображења (Дани срискога духовног иреображења као
духовна задужбина)*
311

ХРОНИКА

САНЕЛА Р. СИМИЋ (Деспотовац): *Хроника XXV Дана срискога
духовног иреображења. Чейврй века иреображењских дана*
317

Невен Г. Исаиловић*
(Историјски институт, Београд)**

УДК: 340.141(497.6)"04/14"
091(497.6)"04/14"

ЗАКЛЕТВЕНЕ ФОРМУЛЕ У СРЕДЊОВЕКОВНИМ БОСАНСКИМ ПОВЕЉАМА

У раду се разматрају порекло, идеолошка подлога и облици заклетвених формула које се срећу у босанским повељама из раздобља од краја XII до средине XV века. Утврђује се да је, уз друге гарантне формуле (санкција, адмониција, сведоци), заклетва показатељ вишевековног значаја обичајног права у средњовековној босанској држави. Анализом речи (пре свега глагола и именица) које су коришћене да означе заклињање и заклетве, обредних предмета пред којима се давала присега, светаца који су призивани, те особа које су заклетви присуствовале или у њој учествовале, може се доћи до закључка да је старо обичајно право срасло са елементима хришћанске вере, у сврху оснаживања гаранције. Размотрени су главни облици у којима се заклетва јављала, а примећено је како су великашке заклетве, посебно од времена еманципације обласних господара почетком XV века, биле језички и идеолошки раскошније од краљевских. Пажња је, напослетку, посвећена и обичајној установи „давања вере“ као својеврсној замени за стандардну заклетву.

Кључне речи: заклетва, обичајно право, сведоци, дипломатика, повеље, формуле, Босна, средњи век.

Иако је тема овог рада заклетва као формула, односно дипломатички састојак повеља издатих у средњовековној Босни, важно је најпре утврдити њену основну, изворну функцију. Она је била једна од најстаријих и уједно најдугочечијих институција обичајног права. Представљала је симболички гест и свечани чин којим су стране између којих је постојао некакав договор или уговор гарантовале да ће споразум поштовати и извршити. Заклетву су давале све стране које је договор обавезивао, изговарајући свечану обавезу или свечано одрицање од

* neven.isailovic@iib.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Средњовековне српске земље (13–15. век): љолинички, љривердни, друшљивени и љравни љроцеси* (бр. 177029), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

неког чина, уз призивање небеских сила и дотицање култних предмета. Премда је првобитно било нехришћански обичај, на који се није гледало са одобравањем, заклинање је релативно брзо постало прихваћено од стране црквених власти.¹

Од времена христјанизације наших народа призивали су се Бог и свети, а предмети су најчешће били крст, свети списи или мошти. У најстаријој фази дипломатичке писмености, управо су заклетве биле основа свих уговора, за које је често коришћен термин био *ѡбѣѡѡ*, а ређе *роѡѡ*.² Мање су учестали били називи *клеѡѡ*, *ѡприсега* и *ѡѡврђаѡ*, али су се могли срести.³ Док је у Србији та тенденција касније напуштена, јачањем положаја владара као самодршца, који даје милост, у Босни, земљи свеприсутног обичајног права, заклетвени обрасци доминирали су формуларима званичних докумената, од једног тренутка упоредо са милошћу. Чак и када су првобитни обрасци у структуралном смислу превазиђени, присега је остала важан дипломатички и правни елемент повеља.⁴ Није се радило само о уговорима у којима су заклетве давале владар и сведоци (припадници крупне властеле из државног

¹ Ж. Перић, *Заклеѡѡ у ѡриваѡно-ѡравним сѡоровима и Хрисѡѡво учење*, Београд, 1921, passim; С. Станојевић, *Сѡудије о срѡској диѡломатѡици*, X. Санкѡија, Глас Српске краљевске академије 100, 1922, 1–5; Л. Ђаповић, *Заклеѡѡ на ѡлу Југослаѡије*, Београд, 1977, passim; *Лексѡкон срѡског средњег века*, ур. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд, 1999, 204–205 (Л. Ђаповић), 629 (Ђ. Ђекић); Г. Бехмен, *Идеолошки асѡекѡи аренги, заклеѡѡи и санкѡија у средњовековним босанским исѡравама*, Историјски записи 82/1–2, 2009, 171–174; J. Grković-Mejdžor, *On Proto-Slavic Oath Formulas*, *Slovene = Словѡне. International Journal of Slavic Studies* 1/1, 2012, 7–26.

² С. Станојевић, *Сѡудије о срѡској диѡломатѡици*, XXII. Називи ѡовеља, Глас Српске краљевске академије 161, 1934, 12–17; J. Mal, *Rota – staroslovenska prisega*, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 22, 1941, 58–64; *Регисѡар збирке „Сѡаре срѡске ѡовеље и ѡисма“ Љубомира Сѡојановића*, Београд, 1992, 57, 61; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије у средњовековној Босни*, одбрањена докторска дисертација у рукопису на Филозофском факултету Универзитета у Београду, Београд, 2014, 277–278, 281.

³ *Регисѡар збирке*, 53, 60, 63; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 278.

⁴ С. Станојевић, *Сѡудије о срѡској диѡломатѡици*, XX. Сасѡављање ѡовеља, Глас Српске краљевске академије 157, 1933, 167–185, 203–219; А. Соловјев, *Власѡеоске ѡовеље босанских владара*, Историско-правни зборник 1, Сарајево, 1949, 94–95; С. Ђирковић, *Осѡиаци сѡиарије друшѡивене сѡрукѡуре у босанском феудалном друшѡиву*, Историјски гласник 3–4, 1958, 155–164; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Диѡломатѡичка сѡудија*, Београд, 1997, 60–69; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, *Sarajevo–Zagreb*, 2012, 174–178; Н. Порчић, *Диѡломатѡички обрасци средњовековних владарских докумената: срѡски ѡимер*, одбрањена докторска дисертација у рукопису на Филозофском факултету Универзитета у Београду, Београд, 2012, 173–179; исти, *О уѡѡреби ѡјма владарске милосѡи у срѡским средњовековним докуменѡима намењеним Дубровчанима*, Историјски часопис LXV, 2016, 61–77; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 278–279, 378–381, 398, 411–412, 435, 449; исти, *Диѡломатѡичке особеносѡи владарских и великашких исѡрава уочи и након ѡада средњовековне босанске државе*, у: *Пад Босанског краљевства 1463. године*, Београд – Сарајево – Бања Лука, 2015, 44, 48–65.

сабора), већ и о даровницама и тзв. веровним повељама, заснованим на двојном принципу „вере господске“ и „верне службе“, по коме је властелин свом сизерену дуговао верну службу, а заузврат му је владар давао гаранције (тзв. „веру господску“) да ће му очувати сигуран положај. Та институција обичајног права такође је почивала на заклетви и, често, на допунским гаранцијама других припадника властeosког слоја, уз јемство Цркве босанске.⁵

Када је реч о уговорима као најзаступљенијем типу документа, заклетва се могла положити одмах након њиховог закључења и записивања повеље или пак накнадно, неког другог, одговарајућег дана. У неким повељама је јасно назначена разлика између одлуке о настанку и записивању правног чина и тренутка полагања заклетве.⁶ Заклињање се, по свему судећи, вршило у црквама, мада се оне ретко помињу експлицитно.⁷ Међутим, забележени су и примери да су угледне босанске делагације односиле свечане уговоре дестинатарима ради присега, као и они у којима се и записивање и давање заклетве обављало у Дубровнику или Млецима.⁸ Са своје стране, босански владари су се заклињали заједно са члановима своје породице и племенитим сведоцима, постављајући притом десну руку на крст и/или јеванђеље. Да ли се, поред крста, јеванђеља и реликвија и сам документ најчешће физички налазио на месту где је давана присега ауктора, његове породице и највиших представника властеле – тешко је рећи, али је то могуће, па чак и вероватно.⁹ У једној од повеља Павловића јасно се види разлика

⁵ С. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, Зборник Филозофског факултета у Београду VI/2, 1962, 95–112; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 153, 413, 435, 439.

⁶ С. Станојевић, *Свјудје о српској дипломатији*, XV. Сведоци, Глас Српске краљевске академије 110, 1924, 18; исти, *Свјудје о српској дипломатији*, XXIII. Односи појединих момената при свјарању и извршавању повеља, Глас Српске краљевске академије 161, 1934, 32–33, 37–38; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/1, Београд – Сремски Карловци, 1929, 75–83; исти, *Старе српске повеље и писма*, I/2, Београд – Сремски Карловци, 1934, 148–151; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 164–165.

⁷ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље*, I/1, 82. Заклетва је 1378. године положена у цркви Светог Гргура у жупи Трстивница, где су се налазили краљевска резиденција Бобовац и њој припадајућа варош Сутјеска. О Светом Гргуру као свецу заштитнику средњовековне Босне в. А. Soloviev, *Saint Gregoire, patron de Bosnie*, Byzantion 19, 1949, 263–279; D. Lovrenović, *Sveti Grgur Čudotvorac: zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne*, u: *Bosanska kvadratura kruga*, Sarajevo, 2012, 15–35.

⁸ S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, IX, Zagreb, 1890, 226–229; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље*, I/1, 130–133.

⁹ *Регистар збирке*, 55, 57, 62; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 165, 181. Постоји пример да је заклетва вршена и над документом: „на тръванђелу и на листу записаномъ и на моћехъ“, Љ. Стојановић, *Старе српске повеље*, I/2, 148–151, али се то десило зато што је заклетва дата након записивања акта, на сасвим другој локацији.

између текстом предвиђених сведока и оних који су на крају учествовали у заклетви. Будући да су два властелина из првобитног списка била одсутна у време давања присега, они су били замењени другом двојцом, о чему је начињена допунска белешка.¹⁰ Полагање заклетве био је тренутак окончања правне радње – сам документ није имао вредност и правоснажност без заклетве, нити су примерци размењивани пре него што се она обави. Тзв. „незаклете“, тј. у обредном смислу недовршене документе чували су представници цркве.¹¹

У дипломатичком смислу, заклетва је спадала у гарантне формуле, које су, поред ње, чиниле: порука потомству (адмониција), световна санкција, духовна санкција и сведоци. Адмониција и санкције биле су допунске мере које ојачавају гаранцију претњом казнама за оне који заклетву прекрше, а пре свега за саме аукторе докумената, њихову породицу и каткад потчињене им људе. Недостатак правних кодификација чинио је световну санкцију веома ретком, док је духовна (којом се претило казном небеских сила) била веома честа. Заклетва и духовна санкција нису се међусобно искључивале, нити једна другу замењивале. Оне су се могле налазити у споју или вези, али је свака од ових гарантних формула имала своју сопствену улогу. Функционална веза заклетве и формуле сведока је пак знатно чвршћа и непосреднија.¹² Велик број гарантних елемената није само последица преузимања из западних и дубровачких формулара – он је одражавао и природу власти и устројство државе у Босни. Правни чин босанског владара сматран је валидним само ако је обезбеђена сагласност највишег властеоског слоја и ако су и ауктор и вазали из његовог ширег окружења положили „телесну заклетву“.¹³

Заклетва се у домаћој историографији и дипломатици ретко издвајала као посебна формула, иако то она недвосмислено јесте. Док је

¹⁰ С. Станојевић, *Сџудије о српској дипломатици*, IX. Диспозиција, Глас Српске краљевске академије 96, 1920, 71; исти, *Сџудије*, XV, 18; исти, *Сџудије*, XXIII, 37–38; Љ. Стојановић, *Сџаре српске ѿовеље*, I/2, 100–104.

¹¹ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 164–165.

¹² А. Giry, *Manuel de Diplomatie*, Paris, 1894, 553–567; F. Thudicum, *Geschichte des Eides*, Tübingen, 1911, 1–59; С. Станојевић, *Сџудије*, X, 1–5, 13–26; исти, *Сџудије*, XV, 1–4, 7–18; А. Соловјев, *Власѿеоске ѿовеље*, 99–101; V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i južnoslavenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 3, 1954, 27–52; Г. Бехмен, *Идеолошки асѿекѿи*, 171–174; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 413–469; исти, *Дѿпломатѿичке особеносѿи*, 63–64; исти, *Помени ѿредака и сродника у средњовековним босанским ѿовељама*, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, VIII, Дани српскога духовног преображења, XXIV, Деспотовац–Београд, 2017, 108–111. Станоје Станојевић је, позивајући се на старију дипломатичку литературу, сматрао да је заклетва први део троделне санкције, поред молбе потомству и претње казном.

¹³ С. Станојевић, *Сџудије*, XX, 167–185, 203–219; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 524–525.

санкцијама била предвиђена казна за неизвршење одредби из документа, дотле је заклетва представљала јемство да дата исправа представља „материјализацију“ аукторове одлуке и да ће она бити поштована. Као што је речено, ради се о установи пореклом из обичајног права, која подразумева обећање (*ѡбѣиѡ*), давање вере (*вѣра*) или речи (*рѣчь*), као и чин присега (заклетве, клетве, роте). Као и у случају спиритуалне санкције, и овај састојак имао је духовну димензију пошто је често подразумевао не само изјаву већ и физичку (телесну) заклетву над сакралним предметима, уз зазивање светаца као покровитеља. Сам чин присега могао је бити везан само за ауктора (понекад са породицом) или пак и за дестинатара (у уговорима којима су биле предвиђене и његове обавезе) и за гарантна лица (сведоке). Зато је у једном документу могло бити вишеделних заклетви или више заклетвених формула.¹⁴

Будући да је средњовековна босанска држава практично до свог краја задржала неке од најстаријих установа проистеклих из обичајног права, и формула заклетве је била веома заступљена у документима, пре свега у свечаним повељама, које су издавали босански владари. Чак и када је дошло до јачања Босне у XIV веку, њени банови и краљеви су своје повеље оснаживали не само печатом и потписом већ и низом веровних елемената.¹⁵ Заклетва спада међу најдугочечије састојке у тој групи – прве уговорне повеље са Дубровником за окосницу су имале управо ову формулу.

Сви документи са заклетвом припадају скупини повеља. Ова формула је била најприсутнија управо у репрезентативним уговорним повељама и у њима је била или самостална или повезана са духовном санкцијом или са сведоцима (са којима је понекад коегзистирала, понекад срастала, а понекад била у функционалној вези без непосредног срастања).¹⁶ У групу уговора спада чак 57 од 70 повеља са заклетвом. Преосталих 13 докумената чини 9 даровно-веровних повеља, 3 јемства и једна свечана признаница.¹⁷

¹⁴ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 432–450.

¹⁵ С. Станојевић, *Сѣудије о срѣској диѣломатиѣци*, XI. *Короборација*, Глас Српске краљевске академије 106, 1923, 7–13; исти, *Сѣудије о срѣској диѣломатиѣци*, XIII. *Поѣиѣис*, Глас Српске краљевске академије 106, 1923, 26–32; исти, *Сѣудије о срѣској диѣломатиѣци*, XVI. *Печайѣ*, Глас Српске краљевске академије 132, 1928, 13–21; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 81–84; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 218–240, 469–479, 506–511.

¹⁶ О уговорима Босне са Дубровником в. А. Бабић, *Tradicija i historijsko pravo u odnosima između Bosne i Dubrovnika u srednjem vijeku*, *Bosna Franciscana* 12, 2000, 241–247; С. Рудић, *Прилог ѡзнавању ѣравних односа између Босанског краљевсѣѣва и Дубровника*, у: *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, ур. С. Ћирковић, К. Чавошки, Београд, 2009, 217–232.

¹⁷ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 433–434.

Типични изрази везани за анализирану формулу су, пре свега, глаголи заклињања, предмети над којима се заклиње, Бог и свеци у које се заклиње или који се зазивају као гаранџи, те изрази који појашњавају шта се тачно присегом јемчи. Када су заклетве биле самосталне и долазиле иза диспозиције, често су почињале уводним изразима: *И на све више њисано* или *И на све више речено*.¹⁸ Међу глаголима се, као најстарији, али и доследно најучесталији, издвајају словенски *ѡри-сегнуѡи* (*ѡрисеѡи*) и *клеѡи се*, односно латински *iurare*. У латинским повељама, додуше, чешће се јавља израз *prestito [corporali] iuramento* (давши [телесну] заклетву).¹⁹ Облици *ѡри-сезаю* и *ѡро* јављају се већ у Кулиновој повељи, а *кле се*, *кљну се* и *кельнемо сѡ* у свим Нинослављевим исправама.²⁰ Изведеница *заклеѡи се* јавља се први пут 1333. године у Стонској повељи Стјепана II, а следећи пут тек 1391. године код Радича Санковића.²¹

Глагол *ѡбешѡаѡи се* јавља се у склопу заклетвене формуле само 1378. године у првој краљевској повељи Твртка I. Он се, међутим, упоредо са чешћим облицима *ѡбѡѡоваѡи* и *ѡбеѡаваѡи*, јавља у неформалној улози, као итеративна короборативна одредба на почетку различитих ставки диспозиције (*и ѡѡѡе се ѡбеѡѡуе*, *ѡѡѡе ѡбешѡавамо* итд.).²² Најзад, последњи заклетвени глагол – *роѡѡѡи се* – први пут се среће тек у повељи краља Остоје из јануара 1399. године.²³ Глагол *завезаѡи се* у заклетви босанских владара среће се само једном, у повељи краља Томаша Дубровчанима из 1451. године.²⁴ Давање „вере господске“ (*даѡи вѡру*, *dare fidem, securitatem conferre* и сл.), као индиректно заклетвени израз, најчешће се јавља у уводним деловима диспозиција банских даровница из XIV века.²⁵

Како би заклетва о поштовању правног чина и документа као његовог отелотворења била валидна, ауктори (а понекад и дестинатари и сведоци) морали су је изговорити у склопу раније поменутог обреда у коме су се дотицали Свето писмо (тачније, јеванђеља), часни

¹⁸ С. Станојевић, *Сѡудије*, IX, 63–64; исти, *Сѡудије*, X, 14, 22; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 434; исти, *Диѡломаѡичке особеносѡи*, 64.

¹⁹ С. Станојевић, *Сѡудије*, IX, 67, 69–70; исти, *Сѡудије*, X, 14, 22–23. В. и нап. 65.

²⁰ Љ. Стојановић, *Сѡаре срѡске ѡвеле*, I/1, 2, 6–10; *Зборник средњовековних ѡриличких ѡвелеа и ѡсама Србије, Босне и Дубровника*, I (1186–1321), прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд, 2011, 49–52, 139–142, 153–155, 181–183.

²¹ Љ. Стојановић, *Сѡаре срѡске ѡвеле*, I/1, 45–47, 126–127.

²² Љ. Стојановић, *Сѡаре срѡске ѡвеле*, I/1, 45–47, 75–83, 86–88, 309–313, 455–457; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 124.

²³ Љ. Стојановић, *Сѡаре срѡске ѡвеле*, I/1, 420–423.

²⁴ Љ. Стојановић, *Сѡаре срѡске ѡвеле*, I/2, 118–121.

²⁵ В. нап. 70.

крст и реликвије, уз зазивање Бога и светаца као сведока заклетве и потенцијалних извршилаца казни против оних који је прекрше. Све до краја XIV века из употребљених израза није се могла до краја разазнати функционална разлика између заклетвених предмета и светитеља који се зазивају – личности су се заклињале у јеванђеље, на јеванђељу, тако им јеванђеља и сл. Тек се временом јеванђеља, часни животворећи крст и, понекад, реликвије јасно дефинишу као предмети материјалне заклетве, а заклетвени свеци као духовни гаранци.²⁶ У групи предмета најраније се (1189) помињу Света четири јеванђеља (*Светио еванђеље, Светиа Божиа еванђељиа, ѿрванђеље, Sancta IV^{or} euangelia*), која остају најприсутнији елемент у заклетвама, јављајући се 38 пута, све до последњег помена из 1461. године.²⁷ Часни животворећи крст (*часиѣни животиворешии крстиѣ, часни и животиворешии крижѣ, lignum vivifisce crucis*), каткад без одреднице „животворећи“, јавља се у истој формули 32 пута од 1240. до 1461. године, а реликвије (*моштии, моћи, virtutes, reliquia*) свега 7 пута од 1333. до 1454. године.²⁸ Мошти су улазиле у заклетве само када је она вршена тамо где их је било (у Дубровнику, Задру, Книну, Милима код Високог у Босни).²⁹

Када је пак реч о личностима из хришћанског духовног света које су приликом заклетве помињане, ради се о широком дијапазону светаца, сличном оном који се среће и у духовним санкцијама, али са различитом учесталошћу и, понекад, начинима навођења. Од најстаријих сачуваних докумената, прецизније од Кулинове повеље, у заклетвама се помиње Бог. Он је наведен на различите начине, али, за разлику од санкција, само три пута као Света Тројица, а најчешће као *госиѡдѡ Богѡ сведрѣжииѣль*.³⁰ У периоду 1189–1475. године Божје и Исусово име среће се 21 пут. Са друге стране, 12 врховних апостола помињу

²⁶ С. Станојевић, *Сѣудије*, X, 15–16, 22; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 435–436.

²⁷ Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 2, 7–10, 45–47, 72–74; исти, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/2, 162–165; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 81, 96–97; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 436–437.

²⁸ С. Станојевић, *Сѣудије*, X, 15–16, 22; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 81–84, 96–97; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 436.

²⁹ С. Станојевић, *Сѣудије*, X, 15; исти, *Сѣудије*, XV, 9–10; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 45–47, 72–74; исти, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 148–151; С. Новаковић, *Повеља краља Сѣјейана Осѣоје војводи Хрвоју и сину му Баоши, године 1400. 8. декембра*, Гласник Српског ученог друштва 23, 1868, 48–53; С. Рудић, *Повеља бана Тврѣка Коѣроманиѣа кнезу Влаѣику Вукославиѣу*, Стари српски архив 2, 2003, 70–73; Н. Исаиловић, *Диѣломаѣичке особеносѣи*, 61. В. и нап. 67.

³⁰ F. Rački, *Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1, 1867, 156–158; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 592–606, 617–627, 637–641; исти, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/2, 35–41, 66–75, 100–104, 148–151. У босанским повељама готово да и нема формула дословно преузетих из Светог писма.

се 23 пута (1333–1454), четворица јеванђелиста 22 пута у истом временском распону, сви који су угодили Богу („ва всихъ ѡдъ вѣка богу угодившихъ“) 21 пут (1240–1454), Богородица 15 пута у истом периоду, 318 никејских отаца 14 пута (1405–1454), а 70 изабраних 13 пута (1410–1454).³¹ Знатно мању учесталост имају други свеци. Свети Влахо се помиње два пута у последње две Нинослављеве повеље из 1240. и 1249. године, зато што их је писао Дубровчанин.³² Свети Ђорђе и арханђел Михаило срећу се у повељи Бељака и Радича Санковића, који ове свеце помињу и у другим формулама, али овде прецизирају да су им они „крсна имена“: „светѣмъ Юрѣемъ и аранѣделомъ Михаиломъ нашими крѣстнѣми имени“ (1391).³³ Сви свети и светице Божје јављају се у заклетви Владислава Херцеговића из 1451. године, а само сви свети у повељи његовог брата Влатка из 1475. године.³⁴ Упоредо са свецима, ауктори, дестинатари и сведоци босанских исправа клели су се и у своју веру и душе (3 пута, 1391–1469), само у душе (6 пута, 1405–1423) или пак само у веру (једанпут, 1415).³⁵ Приметно је да се у заклетвама среће нешто ужи избор израза везаних за Бога и светитеље него у санкцијама. Највећа разлика је несразмерно мањи помен Светог Тројства, као и „свих светих“, као и чињеница да се Бог не помиње у свакој заклетви. Са друге стране, 318 никејских отаца помиње се знатно чешће (у XV веку), као и, што је разумљиво, часни животворећи крст.³⁶

На крају ових разматрања треба подсетити на то да су заклетве биле у вези са диспозицијом, представљајући гаранцију за правни чин који је њоме дефинисан. Зато су често, поред именовања особа које присежу, глагола заклињања, те предмета и особа путем којих се куне, садржале и исходеће одредбе којима се одређивало шта заклетва подразумева. То су најчешће биле изјаве у којима стоји да ће све

В. С. Станојевић, Д. Глумац, *Св. ѿсмо у нашим сѿарим сѿоменцима*, Београд, 1932, IX–XXXI, 473–541.

³¹ С. Станојевић, *Сѿудије*, X, 16, 22–23; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 170–172; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 436–437. За поједине појмове в. *Регисѿар збирке*.

³² С. Станојевић, *Сѿудије*, X, 16; Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/1, 7–10; *Зборник средњовековних ћириличких ѿовеља*, 153–155, 181–183.

³³ С. Станојевић, *Сѿудије*, X, 22, 26; Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/1, 123–126; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 207.

³⁴ Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/2, 124–127; Ђ. Тошић, *Двије босанске ѿовеље из XV вијека*, *Историјски часопис XL–XLI*, 1993–1994, 42.

³⁵ Ђ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, I, Zagreb, 1898, 115–116; Ћ. Truhelka, *Fojnička kronika*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 21, 1909, 446–448; С. Станојевић, *Сѿудије*, IX, 67–71; исти, *Сѿудије*, X, 22–23; Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/1, 123–126, 279–280, 293–297, 309–313, 437–439, 490–495, 567–568, 585–591; исти, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/2, 47–53, 171–172.

³⁶ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 437.

што је повељом предвиђено бити *нейо̄творено, нейорочно, неокрнено, ѿврѣдо, нейоколебимо, вѣчно*, да ће се *удрѣжати, ѿчѣивати и сахранити*, односно да се неће *ѿорећи, ѿѿворити, укрѣнити, доћи на манѣ* или *ѿолийасѣи*.³⁷

Сви елементи о којима је до сада било речи на различите су начине комбиновани у формулације које срећемо у заклетвама у босанским владарским исправама. Најранији облици у банским документима били су сразмерно једноставни: „присезаю тебѣ ... тако ми Богъ помагао и сие Свето еванѣгелие“; „кле се“, „кльну се“.³⁸ Већ се у друге две Нинослављеве повеље, састављене од дубровачког нотара Паскала, назире сложенији облик заклетве, који ће убрзо постати доминантан. У њима се, први пут, као сузаклетници помињу сведоци из редова властеле (бољара): „и с преписанимъ моими боларими клехъ сѣ кнезу ... азъ Матеи Нинослав ... кельнемо сѣ тебе ... у господа Бога нашега Исоу Христа и у Пресвету Богородицу девию владикѣ Марию и у чѣстни животворешти крѣсть и у Света Божја евангелиа и у Светога Бласи, блаженога мучѣника, и у вѣси свете угодивѣше Богу ѿдъ века сѣ својовъ воловъ, чистемъ срьдцемъ, сѣ правовъ веровъ, безъ вѣсакога пропадѣства и бе_зълѣ мисли.“³⁹ Сведоци овде нису само присутне особе већ допунски гаранѣи правног чина.

Бан Стјепан II је оставио само једну повељу која има праву заклетву – уговор о уступању Стона Дубровнику, који су, сасвим је могуће, конципирали Дубровчани и који има и своју латинску варијанту. У тој заклетви су садржани сви типични елементи (ко се куне, у шта, у чије име, шта су обавезе које производе из заклетве): „А ѣа господинъ банъ Стефанъ заклинѣ се у Светоѣ божје евангелие и у ѣд. евангелиста и у ѣѣ. апостола и у все мошти светѣ, коѣ су у Дубровници, за мене и за моѣхъ синова и за моѣ сиеме по мушкомъ колиену до згориента свиета, све тои тврѣдо имати и дрѣжати и не потворити до згориента свиета.“⁴⁰ Бан Тврѣтко уводи у даровнице присегу, у којој се са породицом и властелом заклинѣе дестинатару, нпр.: „присегла е госпоѣ бана мати и не

³⁷ С. Станојевић, *Сѣудѣије*, IX, 68, 70; исти, *Сѣудѣије*, X, 23–24; М. Ивић, *О изразу ѿврѣд*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LI/1–2, 2008, 11–15; Ј. Грковић-Мејѣор, *О ѿрасловенским формулама заклинѣања у сѣаросрѣским ѿовељама*, у: *Susret kultura*, V/1, ur. Lj. Subotić, I. Živančević-Sekeruš, Novi Sad, 2010, 451–461; eadem, *On Proto-Slavic Oath*, 13–21; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 169; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 437–438.

³⁸ С. Станојевић, *Сѣудѣије*, X, 14–15; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѿовеље*, I/1, 2, 6–7; *Зборник средњовековних ћириличких ѿовеља*, 49–52, 139–142.

³⁹ С. Станојевић, *Сѣудѣије*, X, 15–16; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѿовеље*, I/1, 7–10; *Зборник средњовековних ћириличких ѿовеља*, 153–155, 181–183.

⁴⁰ Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѿовеље*, I/1, 45–47. Словенска (старосрпска) верзија сачувана је у препису.

синь господињ бань Тврѣтко двума на десете добрѣхъ Бошнань кнезу Влатку Влькославићу ... А сизи су присегли [имена сведока]. Тизи су присегли кнезу Влатку Влькославићу на моћехъ и на еванђели.⁴¹ Након проглашења краљевства, само Твртков краљевски привилегиј издат Дубровнику 1378. године и написан од стране логотета Владоја садржи заклетву. Она опет иде у пару са сведоцима, али су њени делови распарчани због двостепеног правног чина. Владар се, најпре, по ставкама у диспозицији, више пута обавезује на то да ће поштовати уговорено, затим следи заклетва Дубровчана као дестинатара; након тога, испред санкције, долази прва аукторова заклетва, којој претходи списак присутне властеле и која се односи на оно што је договорено у Жрновници крај Дубровника 1. априла: „ѡбешта се кралѣвство ми на Светомъ еванђели и прѣдъ чѣстнимъ крѣстомъ Христовѣмъ и съ материю ... и съ кралицѡмъ и съ выше речен`ними вастели“; и, најзад, на самом крају, испред допунског датума и конскрипције, долази заклетва коју је краљ, са породицом и властелом, положио у цркви Светог Гргура у жупи Трстивници 17. јуна, пред дубровачком делегацијом: „и сиа болше потврѣждаюште присегѡсмо прѣдъ Светымъ еванђелиемъ и прѣдъ чѣстнимъ крѣстомъ Христовѣмъ въ цркви Светаго Гргура и с нашими властели [имена сведока].“⁴² Иако је, када су у питању уговори Босанаца и Дубровчана, заклетва увек давана након састављања акта (непосредно или касније), оваква дводелна формула ауктора касније се среће само још једном код последњих Павловића 1454. године.⁴³

Модел заклетве који је употребио логотет Владоје 1378. године, иако сведен на једну заклетву и незнатно упрошћен, опстао је до краја Босанског краљевства у већини потврда повластица које су Котроманићи издавали Дубровчанима. Тај модел подразумева и присуство заклетве дестинатара, док се ауктор куне са својом најужом породицом и велможама (сведоцима). Аукторова заклетва гравитира есхатоколу, а у њој се помињу само предмети над којима се куне – јеванђела и часни крст, а тек се у једном случају упоредо зазивају сви свети.⁴⁴ Узоран пример за овај тип заклетве је формулација из Остојине повластице из фебруара 1399. године: „И на то више уписано, како да

⁴¹ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, Munchen–Leipzig, 1914, 23–24; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, 85–86; С. Станојевић, *Сѣудије*, XV, 9; С. Рудић, *Повеља бана Тврѣка*, 70–73.

⁴² С. Станојевић, *Сѣудије*, X, 15; исти, *Сѣудије*, XV, 10–11; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеље*, I/1, 75–83.

⁴³ С. Станојевић, *Сѣудије*, XV, 18; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеље*, I/2, 148–151.

⁴⁴ С. Станојевић, *Сѣудије*, X, 14–16; исти, *Сѣудије*, XV, 12–14; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 439–440.

е у вѣки крѣпко, присегохъ и клехъ се азъ речени Степанъ Ѡстоѣ и з богодарованом ми госпоиомъ кралицомъ кирь Куѣвомъ, поставивъше руци на Светомъ еванѣтели и на чьсномъ крсти господнѣ и с властели кралевства ми [имена сведока]. И семуи утврѣждениу бити непорочну до вѣка нашего и нихъ, тако насъ Богъ крѣпи у господство.⁴⁵ Само се у две потврде повластица – Твртка II из 1405. и Остоје из 1409. године – као и у Остојиној даровници Радивојевићима, јавља заклетва оснажена призивом светаца.⁴⁶

Као што је био случај и са духовним санкцијама, заклетве у документима обласних господара биле су раскошније од краљевских, богатије мотивима и гарантним изразима. Разлог томе била је, опет, како чињеница да је њихов полувладарски статус налагао темељније јемство (дубровачким) дестинатарима, тако и жеља магната да издају што репрезентативније акте.⁴⁷ Иако су једни од других, вероватно под утицајем Дубровчана, преузимали моделе, Косаче и Павловићи су, како је одмицао XV век, стално проширивали, па чак и плеонастично, своје гарантне формуле. Тако, нпр., заклетва Радича Санковића из 1399. године има 270 словних знакова, херцега Стјепана Вукчића из 1454. године 930, без имена сведока, а двострука заклетва Петра и Николе Павловића из 1454. године има пак преко 1500 словних знакова, такође искључујући имена властеле-ротника.⁴⁸

Прва заклетва у једном акту обласних господара среће се у повељи браће Санковића Дубровнику из априла 1391. године и крајње је атипична, а сродна само духовној санкцији у истој исправи: „убеѣасмо се нашомъ вѣромъ и клетвомъ ... Ѡштъ за постръненъе усега више писанога ... ми Бѣлѣкъ и Радичъ са всѣми више именованѣми на Свето писмо Христова еванѣтелиа з добре воле и с права срца есмо присегли нашомъ вѣромъ и доушомъ и нашега шъца и родитель нашихъ и Светѣмъ Юрьемъ и аранѣделомъ Михаиломъ нашими крѣстнѣми имени, да створимо и свршимо и тврдимо увсе писано у сиои повели, и да наша лица и наши послѣднѣи и наши властеле и vsаки нашъ чловѣкъ сврши и не смете сие писанъе, ни тко лубо ини господинъ ни чловѣкъ, гдѣ моремо ми сеѣи.“⁴⁹ Већ у самосталној повељи Радича Санковића,

⁴⁵ С. Станојевић, *Сѣудије*, X, 15; исти, *Сѣудије*, XV, 12; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 424–426.

⁴⁶ С. Станојевић, *Сѣудије*, X, 16; исти, *Сѣудије*, XV, 12; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 437–439, 490–495; F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća*, *Starine JAZU* 39, 1938, 315–317.

⁴⁷ С. Ћирковић, *Русашка госѡода*, *Историјски часопис XXI*, 1974, 5–17.

⁴⁸ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 441.

⁴⁹ С. Станојевић, *Сѣудије*, X, 22, 26; исти, *Сѣудије*, XV, 15; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 123–126; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 207; Н. Исаиловић, *Помени ѡредака*, 109.

издатој месец дана касније, примењује се нешто једноставнији облик.⁵⁰ Најзад, исти Радич 1399. године преузима модел краљевске заклетве дефинисан 1378. и прилагођен 1392. године, једино што наглашава да се куње са својом братијом, властелом и слугама: „ѣ воєвода Радичъ с мовъмъ братиѡмъ, с властели и слуга ми“.⁵¹

Најраскошније су, као што смо напоменули, биле заклетве Косача и Павловића, обласних господара који су доживели пуну еманципацију. Најстарија се налази у Сандаљевој повељи баници Анки из 1410. године. Дводелна је, нема сведока и обилује поменима светаца: „куну се и заклек се Богомъ живимъ и всими нега угодници и виромъ, кою вирую, и душомъ мовъмъ матери ми Богомъ даннои госпои баници Анци на то да ... И то все згора писано тврђу и потврдихъ виромъ мовъмъ, комъ души спасениѣ ишту, и заклинамъ се ва господа Бога и въ причисту его Богоматерь и въ четири еванђелисте и въ два на десте апустола и въ седамъ десетъ изабранихъ и въ все богу угодивше ѡдъ вика.“⁵² Међутим, најчешћи модел заклетве који су користили како Косаче, тако и Павловићи, формира се тек са повељама о уступању Конавала. За разлику од претходног примера, у том моделу који је везан за уговоре са Дубровником, јављају се и сведоци-ротници, понекад у једној целини са основим делом формуле, а понекад раздвојено. Посебно је значајно да се, као и у другим гарантним састојцима докумената обласних господара, нагласак ставља не само на заклетву ауктора и његове непосредне породице већ и њиховог племена, а касније и на присега њихове властеле и других слугу.⁵³

Најстарији облик овакве формулације јавља се у првим Сандалевим повељама о Конавлима из 1419. и 1420. године: „И на все више писанно, што годи смо ми господинъ воевода Сандаљ, кнезь Вљкаць, кнезь Вљкъ и Стипанъ, синъ кнеза Вљкца, за насъ и за наше послидне и за наше племе, што буде по мушкомъ колину, како крвь подае, право и почтено натражъе наше, што годи смо у сьемъ листу дали

⁵⁰ С. Станојевић, *Сѣудије*, XV, 15; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 126–127. Занимљиво је да се Радич Санковић чак куње у душу свог преминулог оца.

⁵¹ С. Станојевић, *Сѣудије*, XV, 15; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 130–133.

⁵² Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 279–280; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 197; J. Grković-Mejdžor, *On Proto-Slavic Oath*, 11–12.

⁵³ С. Станојевић, *Сѣудије*, XV, 16; А. Соловјев, *Власѣоске ѡвеле*, 99; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 197–198; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 442–443; исти, *Помени ѡредака*, 107–111. Више о сродственој терминологији в. Р. Ракић, *Терминологија сродства у Срба*, Београд, 1991; М. Благојевић, *Сродствена терминологија и друштвена хијерархија у средњовековној Србији. Браћи и браћа*, у: *Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–2001*, ур. Ј. Бјеладиновић-Јергић, Београд, 2001, 115–129.

и записали и ѿбитовали, на все ми реченни за се и за все наше племе, тко нась чую, и натражакъ, како е реченно, ротисмо се и заклесмо на частномъ и животворештемъ крсти господини и въ четири еванђелисте и въ ѿѿ. врховнихъ светихъ апустоль и въ ѿѿй. светихъ ѿтаць, иже суть ва Никею, и ва всихъ ѿтъ вика светихъ богу угодившихъ и въ душе наше, ѿко все више писанно и нами ѿбитовано кнезу, властеломъ и всои ѿпћини града Дубровника и нихъ послиднимъ хоћемо тврдо и непоколибимо и непорочно ва вики викома уздржати и нами и нашими послидними не укрнити...И к тому заклеше се властеле нашега племена: [имена сведока], и заклесмо се придь почтенимъ мужемъ вашимъ поклицару.⁵⁴ Јасно је да се ради о сложеној формулацији, у којој се много простора посвећује ономе на шта се ауктор обавезује, као и широкој скупини оних који су датом заклетвом унапред обавезани. У своје прве две повеље, којима изражава сагласност са Сандаљевим уступањем Конавала, Радосав Павловић не користи претходни модел већ мање раскошан, налик на краљевске заклетве, а понајвише на заклетву Радича Санковића из 1399. године, с тим што су овде наведени и свеци. У првом случају, ауктор се „роти“ сам, а у другом случају са ближикама и властелом. Сведоци-ротници који се јављају само у другој повељи нису експлицитно наведени.⁵⁵ Међутим, од 1423. и Радосав преузима Сандаљев модел из 1419. године. Заклетва опет долази иза диспозиције, али испред духовне санкције, док се сведоци-ротници наводе иза ње, а испред датума и конскрипције.⁵⁶ Уз извесне доградње, које нису суштински мењале основну формулацију, оваква заклетва преовладава у скоро свим потоњим повељама које су Косаче и Павловићи издали Дубровнику. Важан додатак представља навођење обећања да се одредбе уговора неће прекршити ни за чију вољу и ни на чији наговор.⁵⁷ Приметно је да се, осим у низу уговора, ова формула јавља и у једној завршној признаничној повељи Радосава Павловића из 1439. године.⁵⁸

⁵⁴ С. Станојевић, *Сѿудије*, XV, 16; Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/1, 293–297, 309–313; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 197–198; Н. Исаиловић, *Дѿиломаѿичке особеносѿи*, 61–62, 64; исти, *Помену ѿредака*, 109–110.

⁵⁵ Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/1, 567–568, 573–577; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 83.

⁵⁶ С. Станојевић, *Сѿудије*, XV, 16–18; Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/1, 585–591; Н. Исаиловић, *Дѿиломаѿичке особеносѿи*, 61–62, 64–65.

⁵⁷ С. Станојевић, *Сѿудије*, X, 23–24; Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/1, 309–313, 585–606, 612–614, 617–627, 637–641; исти, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/2, 35–41, 47–53, 72–75, 100–104, 124–127; Н. Исаиловић, *Дѿиломаѿичке особеносѿи*, 60–61.

⁵⁸ С. Станојевић, *Сѿудије*, XV, 17–18; Љ. Стојановић, *Сѿаре срѿске ѿовеље*, I/1, 637–641; Н. Исаиловић, *Дѿиломаѿичке особеносѿи*, 60–61.

Када је реч о значајнијим разликама, треба нагласити да мировни уговор херцега Стјепана Вукчића из 1454. године има допунску одредбу, којом се ауктор изузима из поштовања заклетве ако тако одлучи турски султан, као његов сизерен: „... да овои наше згора писанно и ѿбѣтованноу реченниемъ кнезу и властеломъ и всои ѿпѣинѣ владуштаго града Дубровника и нихъ ѿстанку и нихъ послѣдниемъ, како се згора пише, виеку вѣкома на мане не има прити ни се потворити ни за одну стваръ на землѣ ни за страхъ ни за благоу ни за неиднога господина ни за ниедногаа инога чловѣка волю, изложивъ великога господара господина цара турскога Мехмет бега.“⁵⁹ Друга специфичност је последња заклетва овога типа – браће Петра и Николе Павловића, која је дводелна, као и Тврткова из 1378. године. Прва заклетва учињена је у Дубровнику, а после је поновљена у Борчу пред представницима Цркве босанске и дубровачким поклисарима. Тај допунски део одудара од претходних модела. У њему се, између осталог, наглашава да је за заклетву изабран свети дан недеља, што је био обичај – „а у изабрани данъ свету недилу по ѿбичаю“.⁶⁰ О важности формуле заклетве сведочи друга повеља Радосава Павловића о миру са Дубровчанима из 1433. године. Она је, заправо, и настала зато што војводин син Иваниш, због младости, није могао дати заклетву у првој мировној повељи. Читав нови акт представља само обећање да ће се Иваниш, чим напуни 14 година, заклети као што је учинио и његов отац са својом властелом.⁶¹

Заклетва се среће у свега још неколико словенских повеља обласних господара и њихових превода. Сандаљев уговор са Венецијом о положају Котора из 1423. године урађен је по латинском моделу и, према млетачком узору, садржи кратку заклетву обе стране на јеванђељу: „И да речене ствари боле и тврђе се могу уздржати, приесегосмо ѿбие странѣ на четверо свето еванђеље, все речене рѣчи да се удрже право и чине удржати.“⁶² Сведоци који су потврдили Дубровчанима да је Јурај Богишић рођак Браила Тезаловића такође кратко истичу: „И ми се на тои заклесмо нашѣми вѣрами и душами, да смо тои

⁵⁹ Љ. Стојановић, *Стјаре српске ѿвеле*, I/2, 72–75; Н. Исаиловић, *Дипломатичке особености*, 62–63.

⁶⁰ Љ. Стојановић, *Стјаре српске ѿвеле*, I/2, 148–151; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 205; С. Рудић, *Повеља војводе Пејтра и кнеза Николе [Павловића] Дубровнику из 1454. године*, *Грађа о прошлости Босне* 9, 2016, 101–118. Из датације је јасно да се не ради о празнику Свете Недеље већ о седмичном дану.

⁶¹ С. Станојевић, *Студије*, IX, 70–71; Љ. Стојановић, *Стјаре српске ѿвеле*, I/1, 631–632.

⁶² S. Ljubić, *Listine*, VIII, Zagreb, 1886, 257–263; Љ. Стојановић, *Стјаре српске ѿвеле*, I/1, 328–331.

право свѣдочили:⁶³ Најзад, у сумњивом преводу даровнице Влатка Херцеговића Павлу Костањићу из 1475. године на староиталијански, херцег се куне у Бога и све свете: „*abbiamo giurato per Iddio grande et tutti li Santi*“.⁶⁴

Заклетве се знатно ређе срећу у латинским повељама босанских владара. Најраније, у исправама Шубића, су једноставне: „*quod prestito corporali iuramento super corpore Domini nostri Jesu Christi et vivifice crucis ligno*“, „*quod prestito corporali iuramento super corpore Christi in ecclesia Sancte Marie de Scardona*“, а упоредо се јавља и форма давања вере: „*sub fide et iuramento supradictis*“.⁶⁵ Опет се, дакле, даје заклетва над животворећим крстом, али и над телом Христовим. Иако нешто другачије, кратке су и заклетве босанских ауктора (пре свега краљева Твртка I и Остоје, те Хрвоја Вукчића) с краја XIV и почетка XV века: „*mediante iuramento, manutactis sacrosanctis evangelii...nostro mediante iuramento*“, „*promittimus et juramus firmum tenere et habere per nos et heredes et sacramento fideque nostra mediante concedimus...iuramento fideque nostra mediante promittimus*“, „*vere fidei iuramento spondemus*“, „*iuramus una cum domina nostra conthorali ac nobilibus, proceribus, servientibus nobis universis*“.⁶⁶ Видљиво је да у латинским заклетвама овог времена увек изостају помени светаца, а понекад и предмети над којима се заклиње. У занимљивој повељи Хрвоја Вукчића Задранима из 1401. године јављају се три најављене, потенцијалне заклетве – Задрана, краља Остоје и Хрвоја: „*Et si elevaverint praefatum vexillum iurando super sanctam crucem et reliquias ad fidelitatem Vladislavi (Задрани) ... nos promittimus cum praefata fide nostra militari, quod serenissimus dominus noster rex Ostoya Bosnae vult iurare super sanctam crucem et reliquias (Остоја) ... nos Hervoye cum consorte nostra, cum filio nostro unico, fratribus et familiaribus nostris [имена сведока] et cum aliis familiaribus nostris, vobis placidis iurare volumus super sanctam crucem et reliquias praedictas (Хрвоје)*“.⁶⁷

⁶³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље*, I/2, 171–172; С. Рудић, *Пошврда да је Јурај Божишић синовац Браила Тезаловића – [Дубровник] 5. фебруар 1468 – 14. јануар 1469*, Грађа о прошлости Босне 4, 2011, 152–155.

⁶⁴ Ђ. Тошић, *Двије босанске повеље*, 42.

⁶⁵ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte*, 326–329.

⁶⁶ G. Fejer, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus et Civilis*, T. X, Vol. 4, Budae, 1841, 159–161; T. Smičiklas et al., *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, XVII, Zagreb, 1981, 297–299, 306–309; F. Šišić, *Nekoliko isprava*, 183–189; Н. Исаиловић, *Повеља војводе Хрвоја Вукчића Хрвајинића угарском краљу Жигмунду и краљици Марији*, Грађа о прошлости Босне 1, 2008, 87–97; исти, *Повеља краља Стефана Осјоје Силићанима*, Стари српски архив 9, 2010, 167–186.

⁶⁷ F. Šišić, *Nekoliko isprava*, 170–171. Мошти (реликвије) помињу се и у латинским исправама бана Стјепана II из 1333. године (за коју постоји упоредни приме-

Најзад, у уговорима са Млечанима среће се сједињена заклетва обе уговорне стране: „Et ut melius et validius predicta servari possint, juravimus ambe partes ad sancta Dei evangelia omnia predicta observare et inviolabiliter per partes observari facere“ (1423), „Et insuper ipse partes nominibus quibus supra pro majori robore et firmitate iuraverant ad sancta Dei evangelia manibus corporaliter tactis scripturis suprascripta omnia et singula adimplere et effectualiter observare simpliciter et bona fide executioni mandare, omni cavitatione, reclamatione et exceptione remotis, et prout supra promiserunt, continetur et scriptum est“ (1445).⁶⁸ У другом примеру се, поред помена уобичајеног обредног заклинања, наводи да ће две стране поштовати и примењивати споразум „у доброј вери“.

Иако су овим прегледом исцрпљени сви примери самосталне или полусамосталне формуле заклетве у босанским владарским исправама, осврнућемо се још једном, укратко, и на документа у којима се јавља чин „давања вере“, који је представљао својеврсну замену за заклетву, претежно у даровним и веровно-даровним повељама, које су, с друге стране, чешће садржавале јемство духовне санкције.⁶⁹ У даровним повељама, уводне фразе овога типа јављају се од око 1326. године. Углавном су веома кратке (*дасва вѣру и души; и на сиеи вѣри; дае вѣру наю; и дасвь ... милосѣиъ свою, виру и души; а ꙗѣому вѣра* итд.), садрже пратећа имена или титуле ауктора, а од половине XIV века понекад су биле комбиноване са изразима „стварања милости“.⁷⁰ Овакав модел среће се у низу повеља Котроманића: „примамо виром нашом господском и душом нашом краглевском“, али и обласних господара из рода Косача и Хрватинића: „да дахъ рѣчь и вѣру мою витешку и моихъ родителѣ“, „и на тои имъ дасмо виру нашу и таи лист ѡтворень“, „дасмо вѣру и рѣчь нашу госпоцку“.⁷¹ Наведени изрази могли су се наћи и у комбинацији са правом заклетвом, као што се види из раних заклетви у латинским исправама, о чему је већ било речи.

рак на српском језику) и 1345. године, Т. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, X, Zagreb, 1912, 77–81; L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte*, 329–331.

⁶⁸ S. Ljubić, *Listine*, VIII, 215–217, 257–263; isti, *Listine*, IX, 226–229. В. и нап. 62.

⁶⁹ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 448.

⁷⁰ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte*, 8–11, 14–22, 25 (новија издања ових повеља објављена су у часописима *Сѣтари срѣски архив* и *Грађа о њрошлостѣи Босне*, али их овде није потребно појединачно наводити); С. Станојевић, *Сѣудије*, XV, 16–17; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 40, 85, 189–192; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 448–449.

⁷¹ С. Станојевић, *Сѣудије*, IX, 67, 69–70; Љ. Стојановић, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/1, 303–304; исти, *Сѣаре срѣске ѡвеле*, I/2, 76; Н. Исаиловић, *Помени ѡредака*, 109–110; А. Смиљанић, *Повеља војводе Бурђа Воисалића којом ѡѡврђује башићинске ѡсједѣ браћи Бурђевѣићима*, *Грађа о прошлости Босне* 4, 2011, 117–135.

Исти модел, али уз сложеније гарантне допуне, среће се и у опроштајници краља Остоје Павлу Клешићу из 1404. године: „и прѣмисмо му нашомъ вѣромъ и ротомъ да га кѣмо у томъ у всемъ крѣпити и дрѣжати и с теми га съ всемъ прѣдасмо господину дѣду и неговѣмъ строиникомъ и всои цркви босанскои у нихъ руке и у нихъ вбарованиѣ и да му се не учини никдаре нѣдно худо што би га не вгледала црква босанска и властеле босансцѣ“, и у даровници краља Томаша великом логотету Стефану Ратковићу из 1458. године: „и вште учини милость ... и вбетовасмо му се и примисмо му вером нашом, како никадар ни по чиви речи, ни еднога сегасветнега човека, да му ни едно худо не учинимо, нему и негове деци, ни да имаю кои гневъ ни кое зло отъ насъ, разма када би кою неверу самъ собомъ учини в тере би се отъкривено вбнашло.“⁷²

На крају остаје да се закључи да заклетвене формуле представљају плодно поље за даља истраживања, а суптилне разлике између употребљаваних речи, израза и читавих формула требало би да буду темељније проучене, не само од историчара-дипломатичара већ и од стране филолога и етнолога, који свакако могу понудити своју – можда само комплементарну, а можда и сасвим другачију – перспективу.

Neven G. Isailović

OATH FORMULAE IN MEDIEVAL BOSNIAN CHARTERS

Summary

The paper discusses the origin, ideological basis and forms of oath formulae which are found in Bosnian charters from the period since the end of the 12th to the mid-15th century. It is concluded that oath, along with the other warranty formulae (*sanctio*, *admonitio*, witnesses), was an indicator of the centennial significance of customary law in the medieval Bosnian state. The lack of legal codification was substituted by an elaborate set of guaranteeing gestures and actions which were verbalized through formulaic statements in the charters. By analyzing the words (primarily verbs and nouns) that were used to signify oath-taking and oaths, ritual objects before

⁷² F. Rački, *Prilozi za sbirku*, 156–158; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље*, I/1, 433–434; Н. Исаиловић, *Дипломатичке особености*, 64–65; И. Равић, *Две исправе ујућене у Дубровник њоводом измирења краља Осѣоје и Павла Клешића*, Грађа о прошлости Босне 5, 2012, 41–44.

which they were taken (cross, gospels, holy relics), the saints who were conjured (God, the Mother of God, apostles, four evangelists, 318 fathers of Nicaea etc.), the persons who took the oaths or were present (members of author's family or kin, nobles), it can be concluded that the old customary law coalesced with the elements of the Christian faith, in order to strengthen the assurance and guarantee. The main forms in which the oath was inserted in both Slavic and Latin documents were analyzed too, and it was noted that the oaths of magnates, especially since the time of the emancipation of so-called "regional lords" in the beginning of the 15th century, were linguistically and ideologically more complex than the royal ones. Finally, the article discusses the customary institution of "giving faith", which was, at times, substituting the standard oath.

Keywords: oath, customary law, witnesses, diplomatics, charters, formulae, Bosnia, Middle Ages.

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ
КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ
IX

Превод резимеа
аутори

Лектор и коректор
Марина Сјасојевић

Дизајн корица
Слободан Шијешић

Компјутерска припрема за штампу
Давор Палчић
palcic@EUnet.rs

Штампа
Тојаловић
Ваљево

Тираж: 300 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(497.11)“04/14”(082)
94(497.11)“04/14”(082)
811.163.41(082)

Научни скуп СРЕДЊИ век у српској науци, историји, књижевности и уметности (9 ; 2017 ; Деспотовац)

Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности / IX Научни скуп, Деспотовац-Манасија, 20–21. август 2017 [у оквиру манифестације] XXV Дани српскога духовног преображења ; редакција Станоје Бојанин ... [и др.] ; главни уредник Гордана Јовановић. – Деспотовац : Народна библиотека „Ресавска школа“ ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2018 (Ваљево : Топаловић). – 332 стр. : илустр. ; 25 cm

На спор. насл. стр.: The Middle Ages in Serbian Science, History, Literature and Arts. – Тираж 300. – Стр. 7–8: Свечана беседа на отварању XXV дана српскога духовног преображења 19. августа 2017. године / Рада Р. Стијовић. – Стр. 317–332: Хроника XXV Дана српскога духовног преображења / Санела Р. Симић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Summaries.

ISBN 978-86-82379-72-0

1. Дани српскога духовног преображења (25 ; 2017 ; Деспотовац)

а) Српски језик – Зборници

б) Србија – Културна историја – Средњи век – Зборници

с) Србија – Историја – Средњи век – Зборници

COBISS.SR-ID 266470668